

שיעור הלכתי שבועי מפני מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 17:00
בבית הכנסת "אהל זאב" רחוב בר כוכבא 12 דימונה

גליין 20

"ודתענג בדשן נפשכם, הטו אונכם ולכו אלי, שמעו וחדו נפשכם" (ישעיה נהב)

והתענג בדשן

בדיקת חמץ וביטולו וחובת הזהירות בשמירת הבריאות

שמירת הבריאות - עבודת השם. התעמלות. הסתכלות חז"ל
למרחוק, מצילה מסכנות העתיד. איך פועל ביטול החמץ. מי
מתיר לאכול חמץ עד ליל פסח. שבחו של הקב"ה. עד כדי כך
גדול כח המחשבה. נוסח הביטול. זמן בדיקת חמץ.

התייחסות חז"ל לשמירת הבריאות

א. גם היום נתחיל את השיעור קצת מענייני התקופה, והיום בחיזוק
לשמירת בריאות הגוף והנפש, צריך לדעת שזה לא פחות חשוב
משאר חלקי התורה, כמו שראינו בגמרא (שבת פב ע"א) שרב הונא שאל
את בנו רבה, מדוע אינך הולך לשיעורי של רב חסדא ששמועותיו
מחודדות? השיב לו רבה, למה שאלך אצלו, הרי כשאני הולך, הוא
מדבר איתי בענייני דעלמא - בעניינים של בריאות הגוף! ענה לו אביו
בתמיהה: הוא עוסק בחיי הבריות, ואתה קורא לזה "ענייני דעלמא"?
כל שכן שעליך ללכת ללמוד אצלו! גם הגמרא מספרת שם (מא ע"א) על
רבי זירא שקודם שעלה לארץ ישראל, אמר: אלך לרב יהודה ואשמע
ממנו עוד משהו. הלך ומצא אותו שהיה בבית המרחץ, ושמע שהוא
אומר לשמש שלו כמה הנהגות של בריאות הגוף, אמר רבי זירא:
אילמלי באתי אלא לשמוע דבר זה - דיני!

ב. גם הרמב"ם (פ"ד מהלכות דעות) כותב: הואיל והיות הגוף בריא ושלם
מדרכי השם הוא, שהרי אי אפשר שיבין או ידע דבר מידעת הבורא
והוא חולה, לפיכך צריך האדם להרחיק עצמו מדברים המאבדים את
הגוף, ולהנהיג עצמו בדברים המבררים והמחלימים. ועוד כלל אמרו
בבריאות הגוף, כל זמן שאדם מתעמל ויגע הרבה, ואינו שבע, ומעיו
רפים, אין חולי בא עליו וכוחו מתחזק, ואפילו אוכל מאכלות הרעים.
אבל כל מי שהוא יושב לבטח ואינו מתעמל, או מי שמשהה נקביו,
או מי שמעיו קשים, אפילו אכל מאכלים טובים ושמר עצמו על פי
הרפואה, כל ימיו יהיו מכאובים וכוחו תשש. ע"ש. ולכן כתב מרן
זצ"ל בספרו ענף עץ אבות (עמוד לח): שכדאי להשתדל ללכת כל יום
לפחות כחצי שעה, כדי לשמור על בריאותו. וכך מרן היה מקיים
בעצמו מידי יום ביומו ללכת כחצי שעה הליכה רגלית לשמור על
בריאותו.² לכן גם עכשיו שכולם נמצאים בבתיים ובקושי יוצאים רק
לדברים הכרחיים, כדאי לשים לב לעשות התעמלות בבית, לחיזוק
גוף האדם לעבודת השם, וכמבואר ברמב"ם.

פת שחרית מצילה חיים

ג. כמו כן, בגמרא (בבא קמא צב ע"ב, בבא מציעא קז ע"ב) מבואר שאכילת פת
שחרית מצילה מ-83 מחלות, השם יצילנו. וכתב הטור (אורח חיים סימן
קנה): וטוב שירגיל עצמו לאכול פת שחרית. ומצוה להנהיג עצמו
במידה טובה והנהיגה טובה לשמור בריאותו, כדי שיהא בריא וחזק
לעבודת הבורא יתעלה. וכן היה מנהגו של מרן זצ"ל להקפיד לאכול
פת שחרית כציווי חז"ל יום יום. וחבל שלצערנו הרב ישנם שמזלזלים

מצוה על בני הישיבה שיפסיקו כעת מלימודם וילכו לישון, ולפעמים היה עולה
בעצמו על הספסל ומכבה את מנורות בית מדרשו.

² לפני כ-25 שנה, חבר שלנו מהישיבה זכה להתארס עם נכדתו של מרן זצ"ל,
והשתתפו במסיבת האירוסין שהתקיימה באחד המדשאות שבמלון "הייטי". בסיום
האירוסין ליוונו את מרן עד רכבו, והדרך היתה ארוכה מעט ומפותלת, וכשראה מרן
שהדרך ארוכה אמר: "הריני מקיים מצות הליכה". וזכורני שחתנו של מרן, בא להוליך
אותו מדרך אחרת, ואז הנהג ר' אברהם שלומי הל"ו אמר לו שיניח לו בדרך שהוא
מוליך, כי מרן שלח אותו בבוקר למלון, כדי ללמוד את הדרך היטב היטב, היאך
נכנסים ויוצאים למקום האירוסין. ואני בענייני חשבת, כי מאחר והדרך היתה קצת
מסובכת, במקום שמרן יסתכן בכניסתו וביציאתו עד שימצא את המקום ויבזבז את
זמנו, לכן שלח את הנהג לבדוק ולחקור היטב את הדרך אשר ילכו בה. לחסוך את
הזמן ולהגיע בקלות. אך לאחר שהתבוננתי, ראיתי כי לבד מזאת היתה פה עוד מטרה
חשובה בהוראתו של מרן לנהג שלא להוליך אותו בדרך הרגילה דוקא, מפני
הזהירות בשמירת העיניים, ועל אחת כמה וכמה שנכנסים לבית מלון. בינו נא זאת.

ואגב אני נזכר, מה שסיפר לי פעם ידיד יקר וירא שמים שכאשר הגיע מרן לעיר
אילת בחודש אלול לחזקם בתורה ויראת שמים, הוא מתוקף תפקידו שעובד כבאי
בשדה התעופה, ליווה את מרן בשדה התעופה, ומרן אחז בידו חזק מאוד, וביקשו
שלא להוליך אותו בדרך הרגילה, וכך עשה והוליך את מרן דרך המחסן וחדרי עבודה
שונים, העיקר שחלילה לא יכשל בשמירת העיניים.

¹ מספר הרב פתחיה מנקין זצ"ל, מתלמידי הישיבה של החפץ חיים בראדין, (הובא
בספר "חיים בריאים כהלכה"): אהבתו של החפץ חיים ללומדי התורה היתה אהבת אב
לבנים. הוא לא הסתפק בכך שקיבץ אליו בני תורה למקום תורה אחד, ולא אמר די
בדאגתו למצבם הרוחני, אלא דאג גם למצבם החומרי בחיבה יתירה. זכורני,
כשלמדתי בראדין בראשית הקיץ של שנת תרס"ג, ומרן החפץ חיים זצ"ל בא כדרכו
בקודש בכל יום שני וחמישי, לעזרת נשים - מקום לימוד המוסר לפני תפילת מעריב
- לעורר את בני הישיבה בדברי מוסר, ומה השתוממתי לשמוע מפה קדשו את
ה'מוסר' הבלתי רגיל דלהלן, וכה אמר: "אל תרבו ללמוד הרבה יותר מדי. האדם צריך
לשמור את גופו שלא יחלש ולא יחלה, לכן צריך לנוח ולהינפש ולשאוף רוח צח.
צריך לטייל לפנות ערב או לשבת בחדר ולנוח, וכשאפשר יש לרחוץ בנהר כדי לחזק
את הגוף! כי ההתמדה היתירה הרי היא עצת היצר, לעמול יותר מדי, כדי שהגוף
יחלש, ויוכרח בהמשך הזמן להתבטל לגמרי מתלמוד תורה, ואז יצא שכרו בהפסדו.
ומבשרי אחזה - המשיך החפץ חיים לומר לנו - בימי נעורי הרביתי ללמוד יותר מכווי
ונחלשו עיני, עד שציוו עלי הרופאים על הרופאים לעיין בשום ספר שנתיים. נו, האין
ההתמדה היתירה עצת היצר הרע? והוסיף - ואם יחלה האדם חלילה עקב אי שמירת
בריאותו כתוצאה מהתמדתו היתירה, הרי חלילה יקצר את ימי חייו של שבעים שנה,
ואם כן הרי הוא עתיד ליתן את הדין! כה המשיך לדבר לפנינו בסגנון זה עוד עשרים
דקות בערך, ונושא זה בלבד היה כל 'מוסר' באותו ערב. "כמו כן היה רבנו שומר
את צעדי בני הישיבה שלא ילמדו כשכבר הגיעה שעת השינה, ולא אחת קרה שהגיע
בכבודו ובעצמו להיכל הישיבה בשעת לילה מאוחרת, ובדברי נחת מתוך קפידה היה

מוצאים אפילו בשבת, כי זה פיקוח נפש³. וכל מוהל שאינו מוצץ, מסלקים אותו ואינו רשאי למול. וכן פסק מרן בשו"ע (י"ד סימן רסד א').

ז. וכבר לפני למעלה מ-100 שנה קמו אלו שהם רופאים והכחישו זאת, שכאילו אין שום חשש סכנה אם לא יעשו מציצה. וכתב עליהם מרן זצ"ל (שו"ת יביע אומר ח"ז א"ח סימן נג אות ו) שאין לחשוש לדבריהם כלל אשר מהבל ימעטו, שבאים לחלוק על דברי חז"ל המצודקים והישרים. וכן כתב בשו"ת מהר"ם שיק, שאף על פי שהרופאים אומרים שבמניעת המציצה לא יבוא אפילו אחד ממיליון של התינוקות לידי סכנה, מכל מקום לא נאבה להם ולא נשמע להם, כי אינם אומרים כן אלא מאומד הדעת על פי הרוב, והלוא אין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב. גם בשו"ת דעת כהן כתב, שבדאי אסור לשמוע להם כלל, כי דבריהם מוכחשים מפי חז"ל שקבעו שמניעת המציצה סכנה היא ולכן מחללים עליה את השבת. וזה דומה למה שכתב הרשב"א בתשובה שהבאים להכחיש דברי חז"ל, אינם נאמנים כלל, אשר פיהם דיבר שוא וימינם ימין שקר. ובכלל אין דברי הרופאים נחשבים אצלנו ודאי אלא בגדר ספק, וכל ספק נפשות דוחה את השבת, ואפילו אם יאמרו הרופאים שהשתנו הטבעים בזמנינו, אין להשיג בדבריהם. והרי מעשים בכל יום שרופאים רבים קובעים בענייני רפואה יסוד מוסד, ומחליטים בבירור גמור על דבר מסויים שהוא דבר אמת נכון וברור, ולאחר מכן בא דור אחר וחוקר ודורש אחריהם ומוכיח בעליל היפך קודמיו, ומה שזה בונה זה סותר, כי אין דבריהם אלא בגדר אומדן דעת בלבד. ואף אם ישנם ילדים שנימולו ולא עשו להם מציצה כדת, ונשארו חיים וקיימים, מכל מקום מי לידנו יתקע שלא יבוא לידי סכנה חלילה בימים הבאים. ועוד, שהרי אנו מחללים שבת אפילו על אחד מאלף שלא יבוא לידי סכנה, ואפילו לאחר כמה שנים, מפני שאין הולכים בפיקוח נפש אחר הרוב, כמו שאמרה תורה "וחי בהם" בודאי, ולא שימות בהם, ואפילו מספק. ואם כי, אין הרופאים יודעים טעם נכון למציצה מצד הרפואה, אנו סומכים על דברי חז"ל שידיעותיהם נשגבות ומופלאות על פי הקבלה, מה שלא יוכלו החוקרים המומחים להשיג מצד שכלם לעולם. ע"כ. וכתב עוד בשו"ת יביע אומר (חלק י"ד סימן כד): והרי עינינו הרואות, כי הרופאים וחכמי המדע של זמנינו ממלאים פיהם שחוק ומלעיגים על חכמי המדע והרפואה שבדורות שלפנינו, ואין ספק שחכמי הדור הבא אשר יבואו אחרינו גם הם ילעגו על חכמי המדע והרפואה שבדורינו. ויסתרו את מסקנותיהם. ואם כן למה נסמוך על דעותיהם נגד מסקנת חז"ל⁴.

דוקטור צ'ובסקי מלונדון

ח. ומכל זה נלמד על אכילת פת שחרית, שלא לזלזל בה, הלוא הגע עצמך, אם היה דוקטור צ'ובסקי מלונדון אומר שייצר איזה כדור שמציל מ-10 מחלות, ומחירו עולה \$1,000 מי לא היה רץ לקנותו?! גם אנשים שאין להם כסף, היו לוקחים הלוואות בשביל הכדור הזה, וכמאמר הפסוק (איוב ב' ד): "וְלֹא אֶשֶׁר לְאִישׁ יִתֵּן בְּעַד נַפְשׁוֹ", וכי לא על אחת כמה וכמה חז"ל הקדושים שכל דבריהם מיוסדים על אדני פז, ומבטיחים לך שפת שחרית מצילה לא מ-10 מחלות, אלא מ-83 מחלות, ולא אומרים לך שתענה, תצום, אלא אדרבה להיפך, תאכל לחם, חביתה, סלט ירקות וכו', ותינצל, וכי לא כל שכן שעלינו לחשוש לזה ולהתאמץ מעט, ולא להתעצל?! וגם בזה אנו נאמר, מי לידנו יתקע שלא יבוא לידי חולי וסכנה בעתיד, ובזכות שמקפיד על פת שחרית, נעשה גופו מחוסן וחזק ויוכל להתגבר על החולי לחיים טובים. ועל אחת כמה וכמה בתקופה זו, שצריכים להקפיד בשמירת הבריאות ביתר שאת, ובאכילת פת שחרית טובה, ושכרו כפול ומכופל מאת הבורא ששומר על בריאותו כהוגן, ובכך יוכל לעבוד את ה' כהוגן.

יודי, כי המציצה אינה אלא מענין רפואה לתינוק, ולא חלק מהמצוה ממש.

⁴ ומעשה שסיפר מרן זצ"ל (שם ח"ז): פעם אחת הרציתי הרצאה בכינוס גדול של רופאים דתיים, והבעתי כדברים האלה בפניהם בשם רבותינו הפוסקים, והנה קם אחד מטובי הרופאים הנוכחים שם וקרא בקריאת ביניים בקול גדול, שכל מי שמודה על האמת חייב להודות שכל הדברים הנ"ל הם נכונים ואמיתיים, ואף חברי הרכיניו בראשם לאות הסכמה.

בזה, מחמת חוסר ידיעה בחשיבות ומעלת הדבר או מחמת עצלות ליטול ידים ולברך ברכת המזון. ופעם שאלתי לאיזה בחור, אם רגיל לאכול פת שחרית, והראה לי את השרירים החזקים שלו, ואמר לי שהוא לא אוכל כלום עד הצהריים, ושותה רק נס קפה. אבל האמת היא, שחובה קדושה עלינו להיזהר בדברי חז"ל, כי אף אם כרגע אדם לא מרגיש שזה משפיע עליו, ובלעדי זה הוא לא מרגיש חיסרון, אבל מי ערב לך מה יהיה הלאה בעוד כמה שנים, אולי זה מה שיחסן אותך בעתיד מכל מיני מחלות, השם יצילנו.

זהירות ביולדת בתוך שלשה ימים, מצילה חיים

ד. ומצאנו כיוצא בזה, בענין יולדת בתוך שלשה ימים ללידה, שמבואר בגמרא (שבת קכ"ט א') שדינה כחולה שיש בו סכנה, וכן פסק מרן בשלחן ערוך (סימן של ס"ד) כל שלשה ימים הראשונים אפילו אמרה אינה צריכה, מחללים עליה את השבת לצורך בריאותה, ומכאן למדו רבותינו הראשונים שהוא הדין שפטורה אף מלהתענות ביום כיפור. ולדעת רבים אפילו אומרת שיכולה להתענות והרופא מסכים על זה, אין שומעים להם, כי אחר שחז"ל קבעו שהיא בחזקת סכנה, שום רופא בעולם לא יכול לחלוק על דבריהם הקדושים והטהורים, אשר רוח ה' דיבר בם, ומילתו על לשונם, להורותם את האמת לאמיתה. וכמו שכתב הרמב"ם (הלכות שחיטה פ"י ה"א), שאף על פי שיראה מדברי חכמי הרפואה שבידינו, לא כפי שאמרו חז"ל, אין לך אלא מה שאמרו חכמים, שנאמר: "על פי התורה אשר יורוך". וכן כתב הריב"ש (סימן תמז), שאין לנו לדון בדיני תורתנו ומצוותיה, על פי חכמי הרפואה שהניחו על פי מופתיהם הכוזבים. והגאון רבי יהונתן אייבשיץ בספרו בני אהובה (הלכות אישות פט"ו ה"ו) כתב: ואל תשיגח בדברי רופאים אחרונים שרצו להשיב וכחשו ואמרו שלא יתכן, כי נואלו וטפשו בשכלם, וחשבו מה שלא השיגו הם בדמיונם הכוזב, שאי אפשר להיות. ולא השיגו במציאות הטבע ככל המלקק מן היס, וכהנה רבות שחשבו להשיג על הראשונים וכולו כזב, ופעולתם יוכיח שכאב קטן אינם יכולים לרפאות על נקלה מה שהראשונים פעלו בכל חולי גדול ומחלה כבדה, עד שהוצרכו לגנוז ספרי רפואות, כי לא שמו בהשם כסלם. ע"כ.

ה. לכן גם אם יאמרו כל הרופאים פה אחד שיולדת זו כוחה במתניה ויכולה להתענות בכיפור, שמא עתה היא לא מרגישה את הצורך שבדבר, ואת החיסרון שנגרם לה, אבל חזקים עלינו דברי חז"ל שהיא בחזקת סכנה, ואולי חלילה בעתיד זה ישפיע עליה, כי מכיון שעכשיו היא חלשה, והיא לא מחסנת את גופה כהוגן, שמא במשך הזמן, ואפילו בעתיד הרחוק, חס ושלום יבוא לה איזה חולי, ולא תצליח להתגבר עליו, כי אז כשהיתה צריכה לאכול ולחזק את המערכת החיסונית שלה, לא עשתה כן. וכיוצא בזה כתב הגאון רבי אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל בשו"ת דעת כהן (סימן קמ), שאף אם יאמרו רופאי זמנינו, שהניסיון הורה שכמה יולדות שמעו לקולם והתענו ביום הכיפורים והכל עבר בשלום, מי לידנו יתקע שלא יבוא לידי סכנה לימים הבאים, ומי יודע כמה מהן מתו ממחלות שונות שעיקר סיבתן היתה מחמת התענית, אלא שהרופאים מצאו להן סיבות אחרות לפי האומדנות שלהם. ולכן אסור לזלזל חס ושלום בסכנת נפשות, נגד מה שקבעו חז"ל אשר רוח ה' דיבר בם. ע"ש.

המציצה במילה מצילה חיים

ו. גם כיוצא בזה אמרו בגמרא (שבת קל"ג א') בענין המילה, שלאחר הפריעה חייב המוהל למצוץ את הדם בפה כדי להוציאו מהמקומות הרחוקים ביותר. ואם לא יעשה כן, חלילה יכול לבוא התינוק לידי סכנה. ולכן אף שיש בעצם מציצת הדם חילול שבת של הוצאת דם,

³ ואע"פ שבלאו הכי המילה עצמה היא חילול שבת, אלא שהתורה חידשה שהיא דוחה שבת, בכל זאת המציצה עצמה אינה כלולה בהיתר המילה, כי אינה חלק ממצות המילה ממש, אלא היא רק כרפואה לתינוק, כי אם לא ימצוץ יש בזה פיקוח נפש, לכן מוצצים אפילו בשבת. ונפקא מינה בזה גם בהלכה, שאם חילקו את מעשה המילה לשלשה, אחד מל, אחד פורע ואחד מוצץ, כמו ביציאת מצרים שמשו רבנו מל את כל ישראל כדי שיוכלו להקריב קרבן פסח, ואהרן פרע ויהושע מצץ. המוהל והפורע כל אחד מהם פוטר את הציבור מלומר יודי, כי הפריעה היא חלק מהמילה ממש, שהרי "מל ולא פוטר כאילו לא מל" (שבת קל"ג א'), אבל המוצץ אינו פוטר מלומר

בדיקת חמץ וביטולו

ביום הראשון שלפני פסח - י"ד ניסן, תשבינו את החמץ, ונמצא שבפסח עצמו לא ימצא בבתיכם חמץ. ומתי תשבינו? בחצי היום, כיון שאמרה תורה "אך ביום הראשון", ו"אך" בא למעט, שלא כל היום יהיה אסור, אלא חלקו מותר וחלקו אסור. וכיון שלא אמרה תורה כמה חלק מהיום? על כרחנו לומר שחציו מותר וחציו אסור. מכאן למדה הגמרא שצריך להשבינו את החמץ בחצות, וחז"ל הקדימו שעתיים קודם, דהיינו מסוף שעה רביעית מהבוקר כבר אסרו לאכול חמץ, וכן מסוף שעה חמישית, אסרו ליהנות מהחמץ כגון להאכיל לבהמה או למכור לגוי, שמא יטעה בזמן ויכשל באיסור מהתורה.

ט. נדבר מעט מענין בדיקת חמץ. בגמרא (פסחים ו ע"ב) אמרו, שלבד מהבדיקה צריך גם לבטל את החמץ. והגמרא שואלת למה צריך גם לבטל, הרי גם אם נאמר שנשארו איזה פירוורים שלא ראה בבדיקה, אינו עובר עליהם, כי הם לא חשובים ובטלים? אלא גזירה שמא ימצא גלוסקא יפה [מאפה משובח] ותהיה חשובה בעיניו ולא ישרוף אותה מיד, ונמצא שעובר על כל יראה ובל ימצא באותו רגע. אבל כשביטל את החמץ, גם אם ימצא איזה חמץ לא יעבור איסור, כי כבר ביטלו. שואלת הגמרא, אבל עדיין למה חייבים לבטל מראש בשעת הבדיקה, נאמר שאם ימצא חמץ, יבטלו מיד? מתרצת הגמרא, שמא ימצא חמץ לאחר זמן איסורו, דהיינו, לאחר חצות היום של ערב פסח, ואז כבר אינו יכול לבטלו, כי החמץ כבר לא שלו, כמו שאמר רבי אלעזר (ו ע"ב) שני דברים אינם ברשותו של אדם ועשאים הכתוב כאילו הם ברשותו, ואלו הם: בור ברשות הרבים, וחמץ משש שעות ולמעלה. פירוש, הפותח בור ברשות הרבים, וגרם נזק, חייבה אותו התורה לשלם כאילו הבור שלו, אפילו שבאמת הבור אינו שלו. וכן חמץ מחצות היום של ערב פסח, שבאמת הוא כבר אינו שייך לבעליו! ולמה? כי כך הדין בכל דבר שנאסר בהנאה, שנחשב שאינו שייך לבעליו, כיון שאין לו שום שווי ממוני, כי ירצה או לא ירצה, אינו יכול להשתמש בו. לכן, אם אחד למשל מכר איסורי הנאה לחברו, בין איסורי הנאה מהתורה כמו תבשיל של בשר בחלב או פירות של ערלה, ובין איסורי הנאה מדרבנן כמו יין של גוים, חייב המוכר להחזיר לקונה את הכסף, כמו שפסק מרן בשו"ע (ח"מ סימן רלד ט"ד) שבכל איסורי הנאה, מחזיר את הדמים ואין בהם דין מכירה כלל. ואפילו הקונה אכל או נהנה מזה, כגון שמכר לגוי וקיבל ממנו כסף, עדיין חייב המוכר הראשון להחזיר לו את הכסף, כיון שבמציאות הוא לא הפסיד לו כלום, כיון שהיה אסור לו ליהנות מזה, וכמבואר בסמ"ע (שם). והוא הדין הגונב מחברו איסורי הנאה, פטור הגנב מלשלם, כי באמת הוא לא גנב כלום, שכיון שהיה אסור לבעלים ליהנות מזה, נמצא שאין לו בזה שום שוויות ממונית, ולא הפסיד ממנו כלום. והוא הדין בחמץ, שכיון שהוא אסור בהנאה, אינו שייך לו, כי אין לו בזה שום שוויות ממונית, ולכן בדין היה שהמשהה חמץ בביתו, לא יתחייב עליו, כי התורה אמרה "לא יראה לך", שלך אי אתה רואה, אבל זה לא שלו, אלא חידוש הוא שחידשה התורה ועשתה את החמץ כאילו הוא ברשותו של האדם, כדי שיעבור עליו ב"לא יראה ולא ימצא". וזו כוונת הגמרא לומר, שאם ימצא חמץ לאחר חצות היום בערב פסח, כבר לא יוכל לבטלו, כי החמץ כבר לא שלו, שהרי אין לו בו שום שוויות ממונית, ואי אפשר לבטל חמץ שאינו שלו. ולכן מבטלו קודם זמן איסורו.

מי מתיר לאכול חמץ עד ליל פסח?

יא. ואמנם גם בזה יש מחלוקת, שלדעת הגאונים והרמב"ם (חמץ ומצה פ"א ה"ח) הלכה כרבי יהודה שהאכל חמץ מחצות עובר בלאו של "לא תאכל חמץ", כמבואר בגמרא (כח ע"ב), ואילו לדעת הראב"ד (שם ובהשגות על בעל המאור ז סע"א) הלכה כרבי שמעון שאמר שאינו עובר ולא כלום, והיינו שאינו עובר בלאו, אבל עובר בעשה של "תשבינו". ולדעת בעל המאור (שם) אינו עובר ולא כלום כפשוטו, ומותר לאכול חמץ עד ליל פסח, כי בעצם אכילת החמץ הוא מקיים מצות "תשבינו" שמבערו מהעולם באכילתו. ומרן הבית יוסף (ר"ס תמג) חשש כנראה שיקלו כדבריו, לכן יצא מגדרו והתבטא בלשון חריפה, וכתב: ופשוט המנהג בכל ישראל לאסור החמץ בהנאה משש שעות ולמעלה. והגס לבו בהוראה להתייחר בפני עמי הארץ להורות קולא בדבר על סמך בעל המאור, ראוי לנזיפה, שהרי אפילו דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור, אי אתה רשאי להתירם בפניהם (פסחים ג ע"ב), כל שכן בדבר זה שכל חכמי ישראל אוסרים, אין דבריו של בעל המאור שהוא יחיד עומדים בפני הרבים. ועוד שהוא דבר שפשוט איסורו בכל ישראל, לפי שאבותיהם פסקו הלכה כדברי האוסרים. ע"ש.

עד כדי כך גדול כח המחשבה

יב. והנה בעצם מצות "תשבינו" שמזה למדו חז"ל על ביטול החמץ, וכמו שתרגם גם אונקלוס "תשבינו" "תבטלו", נחלקו רבותינו הראשונים איך הביטול הזה פועל, הרי במציאות זה נשאר וופל ולא נהפך לעפר? הרמב"ם (פ"ב מחמץ ומצה ה"א) כתב: ומה היא השבתה זו? שיבטל את החמץ בליבו ויחשוב אותו כעפר וישים בליבו שאין ברשותו חמץ כלל, ושכל חמץ שברשותו הרי הוא כעפר וכדבר שאין בו צורך כלל. באור הדברים, מאחר והתורה לא כתבה "תבערו שאור מבתיכם", אלא אמרה "תשבינו", מבואר שאין צריך דוקא לבער את החמץ במציאות מהעולם, אף שברור שאם עשה כן בודאי שקיים את המצוה, שהרי במציאות השבינו והעלימו, אלא חידשה התורה שגם אם ישבית בליבו, דהיינו שיגמור בדעתו שאינו מחשיבו כחמץ, כלומר זה בשבילי לא וופל אלא עפר, מקיים בזה "תשבינו". והסיבה שהקלה התורה כל כך, כמ"ש הרמב"ן (פסחים ד ע"ב) שהביטול מועיל להוציא מתורת חמץ ולהחשיבו כעפר שאינו ראוי לאכילה, כיון שאינו נחשב ברשותו, שהרי הוא אסור בהנאה ואין לו שוויות ממון, ורק עשאו הכתוב כאילו הוא ברשותו כדי לעבור עליו, והיינו דוקא כשדעתו עליו ורוצה בקיומו, אבל אם מבטל אותו ומחשיבו כעפר, נמצא שהסכימה דעתו לדעת התורה שלא יהיה לחמץ שוויות ממון, וכמוציאו מרשותו לגמרי, אז לא עובר עליו. וזו כוונת התורה שאמרה "תשבינו", דהיינו תשבינו אותו משאור, שלא יראה בעיניך כשאור אלא יהיה בעיניך כשרוף, ותהיה רואה אותו כעפר ואפר ולא תהא רוצה בקיומו. וכן דעת בה"ג, רש"י, הר"ף, רבנו יואל ועוד.

זה לא וופל - זה עפר

י. ויש להתבונן, איך ביטול החמץ פועל, הרי התורה אסרה שימצא חמץ ברשותנו, ובפועל יש חמץ, ומה כבר פועלות המילים "ליבטיל ולהוי כעפרא דארעא", הרי במציאות הוא נשאר וופל ולא נהפך לעפר? והנה הגמרא שאלה (ד ע"ב) שיש לכאורה סתירה בין הפסוקים, פסוק אחד אומר: "שְׁבַעַת יָמִים שָׂאֵר לֹא יִמָּצֵא בְּבֵיתְכֶם", ופסוק אחר אומר: "אֲךָ בְּיוֹם הָרִאשׁוֹן תִּשְׁבִּינוּ שְׂאֵר מִבֵּיתְכֶם", והרי אם הוא ישבית את החמץ ביום הראשון של פסח, נמצא שהוא משהה את החמץ איזה זמן שהוא בפסח, ובינתיים הוא עובר איסור שהתורה אמרה "שבעת ימים שאור לא ימצא בבתיכם"? אלא "ביום הראשון" הכוונה ל"ד ניסן, שהוא בעצם היום הראשון שלפני הפסח. מעין מה שאומרים: שלשה ימים לפני פסח, היינו י"ב ניסן. שני ימים לפני פסח, זה י"ג ניסן. ויום אחד לפני פסח, זה י"ד בניסן. וזו כוונת התורה

6 אפשר שכעין זה מצאנו בתורה (ויקרא כו א): "אִם בְּחֻקְתֶּי תִלְכּוּ... וְהִשְׁבַּתִּי חֵיָה רַעֵה מִן הָאָרֶץ", והיינו שיבטל הקב"ה את החיות הרעות מהעולם, אך לא דווקא יעלים אותם לגמרי, אלא יהיו חיות רעות אך יבטל מהם את הרוע ונמילא לא יזיקו. וכמו שאמרו שם בספרא, אמר רשב"י, אימתי הוא שבחו של מקום, בזמן שאין מזיקים, או שיש מזיקים ואינם מזיקים? אמר בזמן שיש מזיקים ואינם מזיקים. וכן הוא אומר: "מזמור שיר ליום השבת", למשבת מזיקים מן העולם, משביתו שלא יזיקו. וכן הוא אומר בימות המשיח (ישעיה יא א): "וְנָרְזָא עִם כָּבֶשׂ, וְנָמְרָ עִם גְּדִי יִרְבֵּץ, וְנִגְלַל וּכְפִיר וּמְרִיא יִחַדְדוּ, וְנִצְרַר קֶטֶן נִהַג בָּם. וְשִׁעֲשַׁע יִנְוֵק עַל חֵר פְּתוֹן וְעַל מְאוֹרֵת צִפְעוֹנִי... לֹא יִרְעוּ וְלֹא יִשְׁחַתּוּ בְּכָל הַר קָדְשִׁי...". מלמד שתינוק מישראל עתיד להושיט ידו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מתוך פיו. והיינו שיהיו רעות ויהיה להן כח להזיק, כי "אין כל חֵדֶשׂ תַּחַת הַשָּׁמַיִם", אבל הקב"ה יבטל מהן את היצר הרע,

5 זה מזכיר לי, פעם מרן זצ"ל סיפר, על יהודי אחד שאיים עליו כומר אחד רשע שיתנצר, בליט ברירה הלך היהודי אצל הכומר, והכומר היזה עליו מים ואמר לו: "אתה לא יהודי אתה נוצרי", "אתה לא יהודי אתה נוצרי", ככה עשה שלש פעמים, ואמר לו מכאן והלאה אתה נוצרי, ולכן אסור לך בשבת לאכול דגים, כי רק היהודים אוכלים דגים בשבת. בליל שבת הלך הכומר לביתו של היהודי לראות, האם באמת הוא שומע בקולו, להפתעתו הוא רואה את היהודי יושב בביתו עם ילדיו וכולם אוכלים דגים. נכנס הכומר ונער בו למה אתה אוכל דגים?! ענה לו היהודי, זה לא דג זה צנון. אמר לו אבל אני רואה דג? אמר לו היהודי, הזיתי עליו מים שלש פעמים ואמרת לי: "אתה לא דג אתה צנון", "אתה לא דג אתה צנון", ומאז הוא נהיה צנון... לכן צריך להבין, איך הביטול פועל, וכי בגלל המילים שלי, החמץ נהפך להיות עפר.

ביטול מדין הפקר

יג. ואמנם דעת ר"י (תוס' פסחים ד ע"ב) ורבנו תם (הובא בכמה ראשונים) ועוד, שהביטול פועל מדין הפקר, שכמו שסתם עפר הוא הפקר, כך בביטול אני אומר שהחמץ יהיה הפקר כמו עפר. ולכן אפילו שהחמץ נשאר בביתו, הוא לא עובר, כי התורה אמרה "לא יראה לך", שלך אי אתה רואה, וזה לא שלו אלא של הפקר. ומה שהפקר צריך להיות בפני שלשה (גדרים מה ע"א) [כדי שאם אחד יזכה, שנים יעידו עליו]? אין זה מהתורה, וכיון שכאן ההפקר מהתורה, ובנוסף תקנו חכמים בדיקה וביעור, לכן לא צריך לדקדק בשלשה, ודי שיהיה מופקר מהתורה.⁷

נוסח הביטול

יד. למעשה אנחנו אומרים את נוסח הביטול, כמו שפסק מרן בשלחן ערוך (סימן תלד ס"ב) "לבטיל וליהוי כעפרא דארעא"⁸, וכמו שכתב בבית יוסף שכן נהגו לומר בלי תוספת המילה "הפקר". וזה לא כמו שכתב המשנה ברורה בשם כמה אחרונים, שנכון לומר "וליהוי הפקר כעפרא דארעא". ואדרבה הנוסח של מרן עדיף יותר, כי הוא מסתדר עם כל השיטות, שמחשיבו כעפר, וגם שיהיה כעפר שהוא הפקר. ולכן הנכון לכוון בביטול על שני הפירושים האלו. רק שכתב החיד"א (מורה באצבע אות ג) שטוב לחזור על נוסח הביטול שלש פעמים, כי כן מדות חכמים. ובאר מרן זצ"ל (חזו"ע פסח עמוד נה) טעמו, כדי לחזק את הביטול יותר, כמו (מנחות סח ע"ב) בקצירת העומר, שכופל כל דבר ג' פעמים, מגל זו אומרים לו הן וכו'. והוסיף מרן שבפעם השלישית טוב לומר "ליבטיל וליהוי הפקר כעפרא דארעא", והיינו כדי להדגיש יותר את שיטת התוספות.

אימתי זמן הבדיקה, בצאת הכוכבים או בשקיעה?

טו. עוד נקודה, במשנה אמרו (ב ע"א): "אור לארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר", והיינו ליל ארבעה עשר. ופירש הר"ה בעל המאור (א ע"א) מה שפתח התנא בלשון "אור", על שם הפסוק (תהלים קיט קל): "פְתַח דְבַרְךָ יְאִיר, מִבֵּין פְּתָיִים", כלומר שבתחילת הדברים תפתח בטוב, באור.⁹ ומה שבגמרא (ג ע"א) אמרו, "תני דבי שמואל, לילי ארבעה עשר בודקים את החמץ לאור הנר", בגלל שאין זה בתחילת דבריו. אבל הראב"ד (בהשגות שם) חולק עליו, שהרי מצאנו לשונות שאינם בתחילה ובכל זאת אומר התנא "אור", כמו (כריתות ז ע"ב) "המפלת אור לשמונים ואחד"¹⁰ ועוד, לכן אומר הראב"ד שהטעם ברור שבכל המקומות שצריך להקדים לתחילת הלילה, כגון בדיקת חמץ, אמר "אור", מפני שעדיין יש שם אור היום ואינו חושך. ותנא דבי שמואל שאמר "לילי", בא לפרש את המשנה, שכן דרך הברייתות לפרש. יוצא מדבריו לכאורה שזמן בדיקת החמץ בתחילת הלילה, צאת הכוכבים, שעדיין יש קצת אור ולא חשוך כל כך כמו לאחר מכן. וכן מדויק מלשונו שכתב, "ותנא דבי שמואל שאמר 'לילי', בא לפרש את המשנה", והרי לשון "לילי", ברור שהוא לילה ממש ולא קודם לכן (וכן דייק האלהי רבה). וכן נראה מלשון הר"ן (שם) בשם הראב"ד, שנקט "אור", לומר שבתחילת הלילה שעדיין יש אור, ראוי לבדוק שלא יתרשל או שלא ישכח. וכיון שאותה עשה קושטא הוא שיש אור, תנא אור משום לישנא מעליא. ומכאן אתה למד שהבדיקה צריך להקדימה עם אור היום.

טז. והנה מרן השלחן ערוך (סימן תלא ס"א) כתב, "בתחילת ליל י"ד בניסן בודקים את החמץ לאור הנר". וכתב המגן אברהם (סק"א) "בתחילת, פירוש סמוך לכניסת הלילה". ומפשט דבריו נראה שהבין דהיינו קודם הלילה, ככל מקום שכתוב "סמוך", שאם נאמר "סמוך" היינו מיד לאחר שנכנס הלילה, הרי זה מה שמפורש לכאורה בלשון השלחן ערוך "בתחילת לילי", ומה צריך לפירוש נוסף? וכן הבין המחצית השקל בדעת המגן אברהם, דהיינו בבין השמשות שעדיין יש אור קצת, קודם צאת הכוכבים. וכן הבין מרן זצ"ל בדבריו (חזו"ע פסח עמוד לד). אבל מעניין שכשפתחתי את הבית יוסף ראיתי שדברי המגן אברהם נלקחו מהבית יוסף, ושם הביא את רבנו ירוחם בשם הראב"ד שכתב, אור לארבעה עשר בודקים, היינו סמוך לאור, כלומר סמוך לכניסת הלילה. ומלשון זו נראה יותר לכאורה שבודק בתחילת הלילה ממש דהיינו בצאת הכוכבים, שהרי אומר "סמוך לאור", וכאן לא שייך לומר שכוונתו ככל סמוך שזה "קודם", אלא סמוך היינו לאחר האור, וממילא מה שאמר "סמוך לכניסת הלילה", היינו תחילת הלילה ממש. וכן דעת החק יעקב ואליה רבה. אבל הפרי מגדים (אשל אברהם סק"א) הבין מלשון זו דהיינו בין השמשות. וצ"ע.

שיטת רבנו תם בשקיעת החמה

יז. אלא שעדיין קשה, כי הנה ידועה שיטת רבנו תם (הובאה בתוספות פסחים צד ע"א) שישנן שתי שקיעות, השקיעה שלנו, מה שאנחנו רואים שהשמש נכסית מעינינו, היא השקיעה הראשונה, שאז מתחילה השמש להיכנס בעובי הרקיע, ועדיין זה יום גמור, ורק לאחר שיעור של שלוש מיל ורבע [58.5 דקות], מגיעה השקיעה השניה, שאז מתחיל בין השמשות, ולאחר שלושת רבעי מיל [13.5 דקות] מגיע צאת הכוכבים. נמצא שמהשקיעה הרגילה שלנו ועד צאת הכוכבים של רבנו תם, יש בסה"כ 72 דקות.¹¹ וכיון שדעת הראב"ד כרבנו תם, שהרי כתב שיכול לקבל תוספת מחול על הקודש בשבת, רק משקיעת החמה (הובא במגיד משנה הל' תעניות פ"ה ה"ה), ועל כרחו לומר שלדעתו יש שתי שקיעות, כי אם יש רק שקיעה אחת, הרי כבר נכנסה שבת, ומה שייך לקבל בה תוספת, אלא ודאי שהתוספת מתחילה בשקיעה הראשונה. יח. ואם נאמר שכוונת הראב"ד שבדיקת חמץ צריכה להיות בצאת הכוכבים, הרי בצאת הכוכבים שלו, הכל חשוך ואין אור כלל. ועל כרחו לומר שכוונת הראב"ד לתחילת הלילה, היינו לשקיעה שלנו שהיא השקיעה הראשונה, ואז בוודאי שיש אור, וכהבנת האחרונים שזה קודם צאת הכוכבים. וכן מפורש ברבנו מנחם (פ"ב הלכות חמץ ומצה ה"ג) בשם הראב"ד: "עם אור היום צריך להתחיל הבדיקה אחר שקיעת החמה מיד, כדי שלא יתרשל ויתחיל במלאכה אחרת". ובודאי שקיעה ראשונה היא, כי בשקיעה השניה אין אור כלל. ולפי זה למנהג הנפוץ בכלל ישראל כשיטת הגאונים שיש רק שקיעה אחת, ולאחר שלשת רבעי מיל מגיע צאת הכוכבים, אם כן אפשר להתחיל לבדוק קודם צאת הכוכבים, אבל כיון שלשון הרמב"ם (חמץ ומצה פ"ב ה"ג): מדברי סופרים בודקים ומשביתים את החמץ בלילה מתחילת ליל ארבעה עשר לאור הנר. וכן לשון מרן השו"ע (סימן תלא ס"א) "בתחילת ליל י"ד בניסן", לכן יבדוק בצאת הכוכבים מיד, שאז יש גם מעט אור יום.

9. שואמר (איוב כה ו'): "יְעַפְרֹת זָהָב לוֹ", לכן אומרים "כעפרא דארעא". וקילסו מרן זצ"ל. ולא זכיתי להבין, כי איך אפשר שאולי כוונתו לעפר חשוב שאינו מבטלו, הרי הוא צווח ואומר "ליבטיל", ומפורש שמבטלו, ועל כרחו שכוונתו שיתבטל כעפר ששייך בו ביטול, דהיינו עפר הארץ, ולא כעפר של זהב שלא שייך בו ביטול כלל ועיקר.

10. ואמנם, פשט הפסוק שאדם בתחילת לימודו, לא יאמר איך אלמד, הרי אני פתי ולא מבין, אלא אדרבה, יתחיל והקב"ה יאיר לו את הדרך - מבין פתים, כמו שנאמר (תהלים יט ו'): "עֲדוּת ה' יְאִמְנֶנָּה, מִחֻקֵּימַת פֶּתִי".

11. שמה מדובר, על מה שאמרה התורה בפרשת תזריע, שילולת שילדה נקבה, נטרתה לאחר שבועיים מהלידה. ולאחר שמונים יום, צריכה להביא קרבן. ועל זה אומרת המשנה, שאם התעברה שוב והפילה בתוך שמונים יום, די לה להביא קרבן אחד, אבל אם הפילה לאחר שמונים יום, צריכה להביא עוד קרבן. ואם הפילה בליל שמונים ואחד, לבית שמאי פטורה מלהביא עוד קרבן, ולבית הלל חייבת.

12. וכן מצאתי שכן דעת רש"י כשיטת נכדו רבנו תם, שכתב (ברכות ב ע"א בהשלמות): "כשתשקע החמה ויפנה היום וטהר מן תוך חללו של עולם ששקעה לגמרי, דהיינו צאת הכוכבים, לפי שזמן שקיעת אורה מהלך חמשה מילין כמו שאמרו בפסחים".

יתן להן הוראה שלא יזיקו, וממילא נמצא כאילו אין כאן חיות רעות. כן הרעיון גם בחמץ, במציאות יש כאן וופל, ואי אפשר להתעלם שזה וופל, אבל מכיון שהחלטתי בליבי שאני מחשיב את זה כמו עפר, ממילא נמצא כאילו אין כאן וופל, שזה הכח שנתנה התורה לדבר שבאלו הכי הוא לא ברשותי ואני לי בו שוויות ממון, ולכן רשאי לשיירו על פי מחשבה זו שאין לו שוויות כלל ועיקר, וממילא אינו עובר על שהייתו.

7. כיוצא בזה מצאנו בביעור פירות שביעית, שאין צריך לבערם ממש ודי להפקירם, ויכול לזכות בהם שוב ולאוכלם. רק שם לכתחילה מפקיר בפני שלשה, כמו שאמרו בירושלמי (שביעית פ"ט ה"ד) שיפקיר בפני שלשה מאוהביו שהם לא יקחו לו מהפירות. ומסופר שם על אנשי קפודקאי שהיו גרים בצפורי, ושאלו את רבי אמי כיון שאנשי צפורי מחזיקים אותנו כגרים ביניהם, ואינם אוהבים אותנו ולא שואלים בשלומינו, אם נפקיר את הפירות, הם יקחו לנו את הכל. אמר להם רבי אמי, תמתינו עד הערב שיהיה הרחוב ריק מבני אדם, ואז תוציאו את הפירות לחוץ ותפקירו ביניכם לבין עצמכם ותחזרו לזכות בהם. כי עצם הוצאת הפירות לחוץ, אין לך הפקר גדול מזה.

8. וכתב הב"ח (סימן תלד אות ה) ואומר "כעפרא דארעא", כלומר כדבר שאין בו צורך כלל שזהו אבק הארץ, ואילו אמר "כעפרא" לבד, הייתי מפרש כקרקע הארץ עצמה שהוא דבר שיש בו צורך. והנה הגאון רבי יעקב יעקב בספרו חק יעקב (סימן תלד סק"י) פירש, שאם לא יאמר "דארעא", אולי יהיה כוונתו על עפר חשוב שאינו מבטלו, כמו